પ્રવચન નં. ૧૯૪, ગાથા-૧૬૪, શ્લોક-૨૭૯, રવિવાર, અષાઢ સુદ ૧૫, તા.૨૭-૦૭-૮૦

'નિયમસાર' ૨૭૯-કળશ છે. ૨૭૯-કળશ.

आत्मा धर्मी भवति सुतरां ज्ञानदृग्धर्मयुक्तः
तस्मिन्नेव स्थितिमविचलां तां परिप्राप्य नित्यम्।
सम्यग्दृष्टिर्निखिलकरणग्रामनीहारभास्वान्
मुक्तिं याति स्फुटितसहजावस्थया संस्थितां ताम्।।२७९।।

શ્લોકાર્થ :– આહાહા..! **'જ્ઞાનદર્શનધર્મોથી યુક્ત...'** શ્લોકનો અર્થ. કેવો છે આ ભગવાનઆત્મા? જ્ઞાનદર્શન એવા જે એના ધર્મો, એનાથી સહિત છે–યુક્ત છે. આહાહા..! નામ જુદા છે. જ્ઞાન અને દર્શન અને આત્મા નામ જુદા (છે). પણ જ્ઞાન જાણન-દેખન એ ધર્મથી સહિત આત્મા ધર્મી છે. લ્યો, આ ધર્મીની વ્યાખ્યા કરી. આ દયા પાળે એ ધર્મી ને વ્રત કરે (એ ધર્મી), એમ ન કહ્યું. જાણન-દેખન જે ધર્મ, એ ધર્મસહિત એ યુક્તસહિત તે ધર્મી આત્મા. આહાહા..! આત્માની વ્યાખ્યા કરી.

'ખરેખર ધર્મી છે.' એ **'જ્ઞાનદર્શન ધર્મોથી યુક્ત હોવાને લીધે આત્મા ખરેખર ધર્મી છે.'** આહાહા..! આત્મા સિવાય કોઈ ચીજને કારણે એમાં એને ધર્મ થતો નથી. એને તો જાણવું, દેખવું બે ધર્મ સહિત હોવાથી, જાણવા-દેખવાની પર્યાય થાય તે ધર્મ છે. આહાહા..! જ્ઞાન અને દર્શન એ ત્રિકાળી ધર્મ છે. ધર્મી એવો જે આત્મા એનો દર્શન જ્ઞાન એવો ધર્મ ત્રિકાળી છે, પણ તે દર્શન જ્ઞાનનું, પર્યાયમાં દર્શન જ્ઞાનનું પરિણમન કરવું એનું નામ વર્તમાન પર્યાયધર્મ છે. આહાહા..! આ બધી ઝંઝટ.. એ બધી ઝંઝટ બહારની છે. ભગવાન તો જ્ઞાન ને દર્શન સહિત છે. એ ધર્મી પોતે વસ્તુ જ્ઞાનધર્મ, દર્શનધર્મ સહિત છે. એની દૃષ્ટિ કરતા, એનો સ્વીકાર કરતા જેવો એ ધર્મી દ્રવ્ય ગુણ. ગુણ ધર્મનો ધરનાર, તેમ તે પર્યાયનો ધરનાર થાય. નિર્મળ પર્યાય દેખવા-જાણવાની, સ્વદ્રવ્યને દેખવા-જાણવાથી થાય. તેને અહીંયાં ધર્મ કહે છે. આહાહા..!

'સકળ ઇન્દ્રિયસમૂહરૂપી હિમને...' આહાહા..! કેવો છે ભગવાન જ્ઞાન ને દર્શન? **'સકળ ઇન્દ્રિયસમૂહરૂપી હિમને (નષ્ટ કરવા) માટે...'** જેમ સૂર્ય ઊગે અને હિમનો નાશ થાય. સૂર્ય ઊગે અને હિમ રહે નહિ. એમ ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન ને દર્શન એની પર્યાયમાં ઊગે તો અજ્ઞાનરૂપી હિમનો નાશ થઈ જાય. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– જ્ઞાનદર્શન તો અત્યારે છે ને?

ઉત્તર :– એ શક્તિરૂપે છે. માને ત્યારે એને છે ને. શું કીધું? છે. પણ માને તો છે

ને. ન માને તો એને ક્યાં છે?

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન, દર્શન તો છે ને.

ઉત્તર :- ના, ના એના માટે નથી.

મુમુક્ષુ :- આ એમ કહે છે પર્યાયમાં જ્ઞાનદર્શન પ્રગટ છે ને?

ઉત્તર :- એ પર્યાયમાં પ્રગટ છે પણ સ્વના લક્ષે નથી. પરના લક્ષે છે. આહાહા..!

એ પ્રશ્ન થયો હતો. નહિ? 'ત્રિભુવનભાઈ વારિયા'એ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે આ કારણપરમાત્મા, કારણપરમાત્મા તમે કહો છો. આ દેહમાં પ્રભુ કારણપરમાત્મા બિરાજે છે. કારણપરમાત્મા હોય તો કાર્ય તો આવે જ. કારણ હોય તો કાર્ય આવે જ. એ પ્રશ્ન કર્યો હતો 'ત્રિભુવન વારિયા' 'જામનગર'વાળા. કારણપરમાત્મા છે આ દેહમાં. પ્રભુ! કારણપરમાત્મા બધા છે. આહાહા..! જો કારણપરમાત્મા હોય તો કાર્ય આવવું જોઈએ. તમારી વાત સાચી, કીધું. પણ કોને? કારણપરમાત્મા છે એ કોને? જેને દૃષ્ટિમાં આવ્યો છે એને. દૃષ્ટિમાં આવ્યો નથી એને પર્યાય લક્ષમાં છે, કારણપરમાત્મા લક્ષમાં છે નહિ. આહાહા..! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એ પ્રશ્ન થઈ ગયો હતો ઘણી વાર. એણે કીધું કે કારણ છે તો કાર્ય તો આવવું જોઈએ. પણ કારણનો સ્વીકાર કરે છે એવો સ્વીકાર કરે તો કાર્ય થાય કે કારણ છે અને સ્વીકાર પણ નથી ને કાર્ય થાય? 'બાબુભાઈ'! આહાહા..!

અંદર વસ્તુ છે. આ કાંઈ બાહ્ય ક્રિયાકાંડે મળે એવું નથી કાંઈ. આહાહા..! અત્યારે પ્રવૃત્તિ બધી એ ચાલી છે. અંદર જ્ઞાન જાણન-દેખન એવો જે ધર્મનો ધરનાર ધર્મી, એ ધર્મીની દૃષ્ટિ કરે તો... એ કહે છે, જુઓ! **'સકળ ઇન્દ્રિયસમૂહરૂપી હિમને (નષ્ટ કરવા) માટે સૂર્ય સમાન...'** આહાહા..! સૂર્ય જેમ ઊગે અને હિમ નાશ થઈ જાય. એમ આ ભગવાન જ્ઞાનદર્શન.... ભાષા સાદિ છે. બહુ અલંકાર અને વિદ્વતાથી ભરેલી નથી. સાદિ ભાષા છે. જ્ઞાન અને દર્શનના ધર્મથી યુક્ત એવો જેણે અનુભવ કર્યો એને જેમ સૂર્ય ઊગે ને હિમ નષ્ટ થાય, એમ આવું જેને જ્ઞાન થાય તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ થાય. એ મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંતાનુબંધીનો નાશ થાય. આહાહા..!

લખાણમાં આવ્યું છે. 'વરધીચંદજી' કો'ક છે. શેઠી-શેઠી. કો'ક છે. આવે છે લખાણ. એમ કહ્યું કે પહેલા અનંતાનુબંધી જાય પછી મિથ્યાત્વ જાય. અરે..રે..! અહીં તો કહે છે, મિથ્યાત્વ ગયું ત્યારે જ અનંતાનુબંધી ગયું. અનંતાનુબંધી એ કષાય છે. પણ એ કષાયનું નામ અનંતાનુબંધી કેમ પડ્યું? કે અનંત એટલે મિથ્યાત્વ. મિથ્યાત્વને અનુસરતો કષાય માટે અનંતાનુબંધી છે. આહાહા..! અર્થ કરવામાં ફેર પાડે. આખી વાતમાં ફેર પડી જાય અને પોતાનો કક્કો મૂકે નહિ. બહાર મનાવ્યું હોય, લખાવ્યું હોય એમાં (ફેર કરે નહિ). આહાહા..!

ભગવાનઆત્મા જ્ઞાન અને દર્શન એમ જ્યાં અંદર સૂર્ય ઊગ્યો... આહાહા..! એ ચૈતન્યના નૂર, એના પૂર વહ્યા. એના પૂર બહાર પર્યાયમાં વહ્યા (ત્યાં) પરિણામરૂપી હિમનો નાશ

થઈ જાય. એને સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય. આહાહા..! છે? **'સૂર્ય સમાન એવો સમ્યગ્દષ્ટિ...'** પાછા સૂર્ય સમાન સમ્યગ્દષ્ટિ. આહાહા..! જેણે એ આત્માનો જ્ઞાન અને દર્શન સ્વભાવ અનુભવમાં લીધો છે, પ્રતીત કરી છે, વેદન થયું છે એવો જે સમ્યગ્દષ્ટિરૂપી સૂર્ય, તેને આ જ્ઞાનરૂપી જે હિમ, એનો (ઇન્દ્રિયસમૂહરૂપી હિમનો) નાશ થાય છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- આત્મા તો અનંત ધર્મનો અધિષ્ઠાતા છે.

ઉત્તર :- છે ને. એ અધિષ્ઠાતા છે ને. એમાં ક્યાં ના પાડી? અહીં તો દર્શનજ્ઞાનની વાત ચાલે છે. દર્શન સ્વને દેખે, જ્ઞાન પરને (જાણે) એ વાત ચાલે છે ને.

અહીં તો દર્શન અને જ્ઞાન બેય પોતાને જાણે અને દેખે. એથી તે દર્શન અને જ્ઞાન ધરનારો જે આત્મા.. એમ કહેવું છે. પહેલી એ વાત સિદ્ધ કરી ને? દર્શન અને જ્ઞાન નામભેદ (છે), સ્વભાવભેદ નહિ. જેમ જ્ઞાન સ્વને પ્રકાશે છે તેમ એનું દર્શન પણ સ્વને જ દેખે છે એમ નહિ. સ્વપરપ્રકાશક છે. હવે કહે છે, એ જ્ઞાન અને દર્શન સ્વપરપ્રકાશક (છે). એનો ધરનાર આત્મા એ પણ સ્વપરપ્રકાશક (છે). એનો જેને અંતરમાં અનુભવ થયો એનું જ્ઞાન અને એનું ભાન થયું એ સૂર્ય ઊગ્યો. એનો અજ્ઞાનરૂપી હિમ નાશ થઈ અને એ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે. આહાહા..! બીજો કોઈ ઉપાય છે નહિ એમ નથી કહ્યું. પહેલું જાણવું આવે. જાણપણું આવે. પણ વસ્તુ આમ થાય. આહાહા..! માર્ગ આકરો, બાપા! જન્મ-મરણના અંત લાવવા... આહાહા..! ત્યાં કાંઈ બાહ્યની હોંશિયારી કામ કરતી નથી. જાણપણાના કરોડો શ્લોકો કંઠસ્થ હોય તો એ કાંઈ ત્યાં કામ કરે નહિ. આહાહા..! એ તો ફક્ત વસ્તુ જ્ઞાન અને દર્શન બેય જ્યારે સ્વપરપ્રકાશક સિદ્ધ કર્યા, ત્યારે એનો ધરનારો ભગવાન પણ સ્વપરપ્રકાશક થયો. એવા સ્વપરપ્રકાશક આત્માને... આહાહા..! છે ને ઇ?

'ધર્મોથી યુક્ત હોવાને લીધે આત્મા ખરેખર ધર્મી છે.' એ ધર્મીની જેને દૃષ્ટિ થઈ. દર્શન ને જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશક તો આત્મા પણ સ્વપરપ્રકાશક. કેમકે દર્શન અને જ્ઞાન કાંઈ આત્માથી જુદા નથી. એવી જેની દૃષ્ટિ થઈ... આહાહા..! એ **'સકળ ઇન્દ્રિયસમૂહરૂપી...'** એ અણિન્દ્રિય છે. ભગવાનઆત્મા દર્શન-જ્ઞાનનો ધરનાર અણિન્દ્રિય છે. અને તે સ્વપર પ્રકાશે છે એવી જ્યાં દૃષ્ટિ થઈ ત્યાં **'ઇન્દ્રિયસમૂહરૂપી હિમ...'** આહાહા..! પાંચેય ઇન્દ્રિય તરફના વલણની દશા કટ થઈ ગઈ, જુદી પડી ગઈ. આહાહા..! ઝીણી વાત છે, ભાઈ! વીતરાગ માર્ગ બહુ સૂક્ષ્મ છે. એના વિના જન્મ-મરણના અંત આવવાના નથી. ચોર્યાશીના અવતારની વાતું કરતા એનો વિચાર કરે તો એને શું થાય? આહાહા..! એ કહ્યું નહોતું?

આચાર્ય મહારાજ કહે છે, હું જ્યાં એ જન્મ-મરણ ને અનંત ભવ કર્યા એનો જ્યાં વિચાર કરું છું, આચાર્ય સમકિતી અલ્પ ભવમાં મોક્ષ જનાર. આહાહા..! એ સમકિતી મુનિ આચાર્ય એમ કહે છે. હું આમ ગયા કાળના દુઃખના ભવને જ્યાં યાદ કરું છું ત્યાં છાતીએ ઘા વાગે છે. આહાહા..! ભાઈ! વાતે વડા ન થાય. એના ખ્યાલમાં આહાહા..! એ નરકના

દુઃખ, નિગોદના દુઃખ... આહાહા..! ક્યાં ચોર્યાશીની યોનિ, ક્યાં ક્ષેત્ર, ક્યાં જુદું ક્ષેત્ર, ક્યાં ઉતાર, ક્યાં જન્મ, ક્યાં સ્થાન, ક્યાં બેદરકારી થઈ? અને કાંઈપણ સાધન વિના જન્મ થઈને રહે ત્યાં. આહાહા..! અને એમાં મારી નાખે બીજા જીવો. એવા અનંતવાર કચરાઈ ગયા છે. મારી નાખ્યા આમ ને આમ તોડી નાખ્યા. આહાહા..!

આચાર્ય એમ કહે છે કે હું જ્યાં ગયા કાળના દુઃખનો વિચાર કરું છું, એ નરકના દુઃખ એક અંતર્મુહૂર્તના 'રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર' એમ કહે છે, અરે..રે..! એ દુઃખના વર્ણન પ્રભુ! કરોડો ભવે અને કરોડો જીભે કહી શકાય નહિ. આહાહા..! પ્રભુ! એ દુઃખ કેવું હશે? વિચારેય કર્યો છે ક્યાં? દરકારેય કરી છે? આહાહા..! અહીં કાંઈક માણસ થયો ને કાંઈક પંચેન્દ્રિય થયો ને કાંઈક સગવડતા મળી એમાં ધૂનમાં ચડી ગયો છે ઇ. એ ધૂનમાં ચડી ગયો. આહાહા..! કેટલા દુઃખો અનંત ભવમાં કયા પ્રકારના શેકાઈ ગયા, બાળી નાખ્યા, કટકા કર્યા, છેદી નાખ્યા, કટકા કરી નાખ્યા, જીવતા અગ્નિમાં બાળ્યા, જીવતા પાણીમાં નાખ્યા... આહાહા..! દુશ્મનોએ જીવતા બે નસકોરા બંધ કરી દીધા અને મોઢું બંધ કરી દીધું. શ્વાસ બંધ થઈ મુંઝાઈને મરી ગયો. આહાહા..! આ તો દુઃખના પ્રકાર કહ્યા. એવા એવા દુઃખના અનંત પ્રકાર વેઠ્યા. ભૂલી ગયો. વર્તમાન ફક્ત આ સગવડતા કાંઈક ભાળી (એમાં) ભૂલી ગયો.

કહે છે કે, પ્રભુ! તારામાં એટલી તાકાત છે. એ જાણવા-દેખવાના બે સ્વભાવની અમે સિદ્ધિ કરી પણ એનું પ્રયોજન–હેતુ શું? તે જાણનાર દેખનાર જેમ દર્શનને પણ કહ્યું, જ્ઞાનને પણ કહ્યું તો એનો ધરનાર આત્મા પણ સ્વપરપ્રકાશક છે. એને જેણે પકડ્યો.. એમ કહે છે. પ્રયોજન તો આ છે. એવો જે સ્વપરપ્રકાશક ભગવાનઆત્મા... આહાહા..! એને જેણે અંદર પકડ્યો અને સમ્યગ્દર્શન થયું. આહાહા..! એ સમ્યગ્દર્શનરૂપી સૂર્ય, પાંચ ઇન્દ્રિયો... આહાહા..! પાંચેય ઇન્દ્રિયના વિષય તરફનો રસ છૂટી ગયો. એક અણીન્દ્રિય એવો ભગવાન, જાણનાર-દેખનાર, એક ગુણ બેયને જાણનાર-દેખનાર. બે પ્રકારે જાણનાર-દેખનાર. એક જ જાણવું દેખવું એમ નહિ. દરેક ગુણ આ જ્ઞાન-દર્શન જાણવું-દેખવું તો આત્મા પણ જાણનાર-દેખનાર. એવા આત્માની દૃષ્ટિ થઈ એને અજ્ઞાનરૂપી હિમ જેમ સૂર્ય ઊગે ને નાશ થાય, એમ ઇન્દ્રિયના સમૂહ... આહાહા..! પાંચેય ઇન્દ્રિયના સમૂહની વિકલ્પની દશા નાશ થઈ જાય. એકત્વબુદ્ધિ નાશ થઈ જાય. આહાહા..! ક્યાં પ્રભુ અણિન્દ્રિય અને ક્યાં પાંચ ઇન્દ્રિયના બહારના વલણવાળી ઇન્દ્રિયોની દશા. અણિન્દ્રિય ભગવાન એની દશા અંતરમાં... આહાહા..! અણિન્દ્રિયની દશા, એની દિશા આત્મા. ઇન્દ્રિયની દશા, તેની દિશા પર ઉપર. આહાહા..!

પ્રભુ કહે છે કે, તું એકવાર આ તો જો. તો એ ઇન્દ્રિયનો સમૂહ જે આમ બધો વળી ગયો છે. દુઃખના દહાડા વેઠ્યા. આહાહા..! તું જાણે કે હું સુખી છું, પૈસા છે, સ્ત્રી છે, ભોગ છે, આબરૂ છે ને,... બાપુ! પ્રભુ! તારા દુઃખ કેમ છે તને ખબર નથી. એ કષાય

છે. કષાય છે એટલે અગ્નિ અંદર સળગે છે. પણ શાંત વસ્તુના સ્વભાવ વિના કષાયની અગ્નિને કોની સાથે મેળવે? આહાહા..!

શાંતસ્વરૂપ ભગવાન છે. એ સ્વપરને પ્રકાશે છે. એ ઇન્દ્રિયના સમૂહ... આહાહા..! સમૂહ લીધો, જોયું! પાંચેય ઇન્દ્રિય તરફનું વલણ. આહાહા..! આ તો જડ, માટી. ભાવ ઇન્દ્રિયનું વલણ પણ અંદર બહાર. આહાહા..! એના ઇન્દ્રિયના સમૂહમાં હિમની જેમ, સૂર્ય સમાન એવો સમ્યગ્દષ્ટિ.. આહાહા..! શબ્દો થોડા પણ ભાવ અંદર ઘણા. આહાહા..! નિવૃત્તિ લઈને (વિચારે કે) મારું શું થશે? હું એકલો અહીંથી ચાલ્યો જઈશ. આ બધું પડ્યું રહેશે. શરીરનો રજકણ સાથે નહિ આવે. આહાહા..! હું એકલો રહીશ ક્યાં? મારી હોવાપણાની સત્તા તો નિત્ય છે. એ નિત્યનું કાંઈ અનિત્ય થાય એવું નથી. આહાહા..! આ તો બધા નાશવાન ઇન્દ્રિયોના સમૂહ છે. આહાહા..! દેહમાં આત્મા રહે તો આંખે આંધળો થઈ જાય, કાને બહેરો થઈ જાય, જીભે બોલી શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :– પગે ચાલી શકે નહિ.

ઉત્તર :– પગે ચાલી શકે નહિ. પગ ઉપાડી શકે નહિ. બધે છે ને. અમારે 'કુંવરજીભાઈ' અને 'આણંદજી' બેય. પગે ઉપાડીને બેસાડવા પડે. તોફાન કરતા જ્યારે... તોફાન એટલે આ વેપાર. તોફાન છે ને? આહાહા..! વેપારમાં તોફાન કરતા ત્યારે જાણે... આહાહા..! બીજા પોતાની મોટપ અને પોતાની આવડત,.. આવડત બાવડત એવી નહોતી 'કુંવરજી'ની. 'આણંદજી'ની હતી કાંઈક. પણ છતાં પુણ્યથી પૈસા ભેગા કરે. બે-બે લાખ રૂપિયા વર્ષે. તે દિ', હોં! અત્યારે તો દસ લાખ, ચાર લાખ પેદા કરે છે. આહાહા..! ધૂળધાણી ને વા પાણી. આહાહા..!

બાપુ! મેં કહ્યું હતું. (સંવત) ૧૯૬૪ની સાલમાં. ભાઈ! અહીંથી ક્યાં જવું છે? બાપુ! આ થડો ને આ દુકાન ને આ માલ ને. આમ થડે (બેસે ત્યારે) દિવસે પાંચસો-પાંચસોની પેદાશું થાય. આહાહા..! અરે..! કરોડોની થાય તો ચીજ એની ક્યાં છે? એ તો ઇન્દ્રિયસમૂહનો વિષય છે. આહાહા..! એ કહે છે કે ઇન્દ્રિયના સમૂહના વિષયને, એકવાર આત્માના અતીન્દ્રિય જાણવા-દેખવાના સ્વભાવને પકડીને, બાળી નાખ. આહાહા..! કીધું ને?

'ઈન્દ્રિયસમૂહરૂપી હિમને (નષ્ટ કરવા) માટે સૂર્ય સમાન એવો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ તેમાં જ (જ્ઞાનદર્શનયુક્ત આત્મામાં જ)...' આહાહા..! ધર્મી, જ્યારે એને આત્મા જ્ઞાનદર્શનયુક્ત ધર્મી અનુભવમાં આવ્યો. આહાહા..! જેમ આ બીજી ચીજો એને જ્ઞાનમાં તરવરે છે, એમ જ એના જ્ઞાન અને દર્શનમાં ભગવાન તરે છે. એની દૃષ્ટિમાં એ તરવરે છે. એમાં ને એમાં જ્યારે રોકાય છે ત્યારે કહે છે... આહાહા..! **'(જ્ઞાનદર્શનયુક્ત આત્મામાં જ) સદા અવિચળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને...'** આહાહા..! એમ એકવાર મળી ગયું માટે નહિ. એમ કહે છે. ત્યાં ને ત્યાં અવિચળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર. ત્યાંથી ખસી ન જવાય. આહાહા..! અરે..રે..! સાંભળ્યું

ન હોય. સાંભળ્યું પણ એના ભાવની મર્યાદા શું છે એ જાણી ન હોય. તેથી તે દુઃખ અને સુખની વ્યાખ્યા ન જાણી શકે. આહાહા..!

અહીં કહે છે, **'સદા અવિચળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને...'** સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ... આહાહા..! આવા ભગવાનને દૃષ્ટિમાં લઈને **'સદા અવિચળ સ્થિતિ...'** એકવાર જ જોયો, દેખ્યો, જાણ્યો એમ નહિ. વારંવાર એમાં સ્થિર થઈને સદા અવિચળ સ્થિતિ, એકલું જ્ઞાન દર્શનમાં સ્થિર થવું, એક ધારાવાહી અંદર અનુભવ થવો, અવિચળ–ચળે નહિ એવી **'સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને મુક્તિને પામે છે—'** આ એકથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ છે. કોઈ ક્રિયાકાંડથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ નથી. આહાહા..! કેમકે એનો જે સ્વભાવ છે, એની જે સત્તાનું સત્ત્વ છે, એ સત્ત્વને ખિલવટ થઈને પર્યાયમાં સત્તાની ખીલવટ પૂર્ણ આવે એનું નામ મુક્તિ. એ તો એ સત્તાના સ્વભાવનો સાધક થાય અને એમાં ઠરે તો જ આવે. કાંઈ રાગ કરે, દયા પાળે, વ્રત કરે, ભક્તિ કરે (એમાં મુક્તિ થાય નહિ). આકરું કામ બહુ, ભાઈ! આહાહા..!

અંદરમાં એકાગ્ર થઈને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ... આ કહ્યું ને? **'મુક્તિને પામે છે—કે જે મુક્તિ પ્રગટ થયેલી સહજ અવસ્થારૂપે...'** કહે છે, એ પ્રગટ જે દશા થઈ એ **'સહજ અવસ્થારૂપે (સદા) સુસ્થિત છે.'** મુક્તદશા સદા સુસ્થિત છે. સાદિ અનંતકાળ રહે છે. આહાહા..! અહીંયાં તો જરી સમકિતમાં કે એમાં ઘડિકમાં જાય વળી ફરી પણ જાય. આ દશા જ્યાં પૂર્ણ પ્રગટ કરી, સદા સુસ્થિત અંતર આનંદમાં સદ્‌ભાવ જે આનંદ હતો, એ આનંદના ધરનાર સ્વપરપ્રકાશક પ્રભુની અંદર ભેટા થઈ... આહાહા..! અવિચળપણે રહ્યો. તેને મુક્તિ થઈ. એ મુક્તિ સુસ્થિત સદા રહેશે. આહાહા..!

આ સંયોગ કેટલો કાળ? આ તો કાંઈ ૨૫-૫૦ વર્ષની ગણતરી શી? આહાહા..! અનંતકાળને હિસાબે ૨૫-૫૦ વર્ષની ગણતરી એક સેકન્ડ જેટલી પણ નથી. આહાહા..! આ લોકાલોક, અલોકને હિસાબે લોક એક રજકણ જેટલો. આહાહા..! ચારે બાજુ અલોક, એનો પાર નહિ. એમાં ચૌદ બ્રહ્માંડ. અનંતા સિદ્ધો, અનંતા નિગોદો... આહાહા..! અનંતા વીરો પુરુષાર્થ કરીને પરમાત્મપદ પામ્યા. એ બધું રહેવાનું સ્થાન કેટલું? અલોકના હિસાબે તો એક રજકણ જેટલું. એક રજકણ જેટલું. આહાહા..! એમ અનંતકાળમાં અનાદિઅનંત આત્માની સ્થિતિ, એમાં રહેવાનો કાળ કેટલો? અહીં તો એક સમય. એક સમયમાં શું થશે? બીજે સમયે શું થશે? એની કાંઈ એને ખાત્રી ને ખબરું ન મળે. આહાહા..! શેનો તને સંતોષ થાય છે? એમ કહે છે. છે ને?

'પ્રગટ થયેલી સહજ અવસ્થારૂપે સુસ્થિત છે.' એ જે મુક્તદશા પ્રગટ થઈ, એ સહજ દશા સહજ છે ઈ અને તેથી તે દશારૂપે સુસ્થિત છે. આહાહા..! 'સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં.' 'શ્રીમદ્'માં આવે છે ને? 'સાદિ અનંત અનંત સમાધિ સુખમાં, અનંત દર્શન જ્ઞાન અનંત સહિત જો. અનંત દર્શન જ્ઞાન સહિત જો, અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?'

સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવના કરે છે. 'અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે?' આ બધી છતી (ચીજ) દેખાય તેને અછતી કરી અને અછતો જેને અનાદિથી કર્યો છે એને છતો બનાવ. આહાહા..! તો તારી છતી મુક્તિ થશે. આહાહા..! અરે..! અહીં તો જરી પાંચ-પચાસ લાખ જ્યાં પૈસા થાય ત્યાં આકાશે.. શું કહેવાય? શું કહેવાય ઇ? પાટુ પાટુ. આકાશે પાટુ મારે.

મુમુક્ષુ :– પોતે પડે.

ઉત્તર :– આહાહા..! એ જોડા એવા પહેરે, લુગડા એવા પહેરે. આમ જાણે.. આ..હા..! શું છે? પ્રભુ! તારા દુઃખની વાતું ભગવાન કહે છે, એક ક્ષણના દુઃખોને કરોડ ભવે, કરોડ જીભે ન કહેવાય. નાથ! તેં અનંતવાર વેઠ્યા. તું ભૂલી ગયો. અહીં આવ્યો ને જ્યાં બાયડી, છોકરા થયા (ત્યાં) ભૂલી ગયો. આહાહા..! આ સ્થિતિ. મુક્તિ પ્રગટે એ દશા સહજ છે. જોયું! ભાષા. સ્વભાવિક છે.

તેથી **'સહજ અવસ્થારૂપે સુસ્થિત છે.'** તેથી તે સહજ દશારૂપે સુસ્થિત છે. મુક્તિ સુસ્થિત. આહાહા..! ધન્ય અવતાર! ધન્ય કાળ! અપૂર્વ અવસર એ. ગાથામાં તો ઘણું સમાડ્યું છે. આચાર્યોના હૃદયમાં ગાથાઓ બનાવવામાં ગંભીરતા ઘણી છે. દિગંબર આચાર્યો એટલે પરમેશ્વર. એ તો પહેલા આવ્યું નહિ? કે પરમેશ્વર અને મુનિમાં ફેર માને, આપણે જડ છીએ. આહાહા..! એ જંગલમાં એકલા નગ્ન (રહે). વસ્ત્રનો કટકો નહિ, પાત્ર નહિ. આહાહા..! એ જંગલમાં એકલા વાઘ અને વરુની રાડું પડતી હોય... આહાહા..! એમાં શાંત... શાંત... ઠરે છે. એવી દશા એને સહજ મુક્તદશા થઈ જાય છે.

ગાથા–૧૬૪

णाणं परप्पयासं ववहारणयेण दंसणं तम्हा।
अप्पा परप्पयासो ववहारणयेण दंसणं तम्हा।।१६४।।

ज्ञानं परप्रकाशं व्यवहारनयेन दर्शनं तस्मात्।
आत्मा परप्रकाशो व्यवहारनयेन दर्शनं तस्मात्।।१६४।।

व्यवहारनयस्य सफलत्वप्रद्योतनकथनमाह।

इह सकलकर्मक्षयप्रादुर्भावासादितसकलविमलकेवलज्ञानस्य पुद्गलादिमूर्तामूर्तचेतनाचेतन-परद्रव्यगुणपर्यायप्रकरप्रकाशकत्वं कथमिति चेत्, पराश्रितो व्यवहारः इति वचनात् व्यवहारनयबलेनेति। ततो दर्शनमपि तादृशमेव। त्रैलोक्यप्रक्षोभहेतुभूततीर्थकरपरमदेवस्य शतमखशतप्रत्यक्षवंदनायोग्यस्य कार्यपरमात्मनश्च तद्वदेव परप्रकाशकत्वम्। तेन व्यवहारनयबलेन च तस्य खलु भगवतः केवलदर्शनमपि तादृशमेवेति।

तथा चोक्तं श्रुतबिन्दौ -

(मालिनी)

``जयति विजितदोषोऽमर्त्यमर्त्येन्द्रमौलि-
प्रविलसदुरुमालाभ्यर्चितांघ्रिर्जिनेन्द्रः।
त्रिजगदजगती यस्येदृशौ व्यश्नुवाते
सममिव विषयेष्वन्योन्यवृत्तिं निषेद्धुम्।।''

વ્યવહારથી છે પરપ્રકાશક જ્ઞાન, તેથી દૃષ્ટિ છે;
વ્યવહારથી છે પરપ્રકાશક જીવ, તેથી દૃષ્ટિ છે. ૧૬૪.

અન્વયાર્થ :– [व्यवहारनयेन] વ્યવહારનયથી [ज्ञानं] જ્ઞાન [परप्रकाशं] પરપ્રકાશક છે; [तस्मात्] તેથી [दर्शनम्] દર્શન પરપ્રકાશક છે. [व्यवहारनयेन] વ્યવહારનયથી [आत्मा] આત્મા [परप्रकाशः] પરપ્રકાશક છે; [तस्मात्] તેથી [दर्शनम्] દર્શન પરપ્રકાશક છે.

ટીકા :– આ, વ્યવહારનયનું સફળપણું દર્શાવનારું કથન છે.

સમસ્ત (જ્ઞાનાવરણીય) કર્મનો ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થતું સકળ-વિમળ કેવળજ્ઞાન પુદ્ગલાદિ મૂર્ત-અમૂર્ત ચેતન-અચેતન પરદ્રવ્યગુણપર્યાયસમૂહનું પ્રકાશક કઈ રીતે છે—એવો અહીં પ્રશ્ન થાય, તો તેનો ઉત્તર એમ છે કે– 'पराश्रितो व्यवहारः (વ્યવહાર પરાશ્રિત છે);' એવું (શાસ્ત્રનું) વચન હોવાથી વ્યવહારનયના બળે એમ છે (અર્થાત્ પરપ્રકાશક છે); તેથી દર્શન પણ તેવું જ (-વ્યવહારનયના બળે પરપ્રકાશક) છે. વળી ત્રણ લોકના *પ્રક્ષોભના હેતુભૂત તીર્થંકર-પરમદેવને—કે જેઓ સો ઇન્દ્રોની પ્રત્યક્ષ વંદનાને યોગ્ય છે અને કાર્યપરમાત્મા છે તેમને—જ્ઞાનની માફક જ (વ્યવહારનયના બળે) પરપ્રકાશકપણું છે; તેથી વ્યવહારનયના બળે તે ભગવાનનું કેવળદર્શન પણ તેવું જ છે.

એવી રીતે શ્રુતબિન્દુમાં (શ્લોક દ્વારા) કહ્યું છે કે :–

''[શ્લોકાર્થ :–] જેમણે દોષોને જીત્યા છે, જેમનાં ચરણો દેવેંદ્રો તેમ જ નરેંદ્રોના મુગટોમાં પ્રકાશતી કીમતી માળાઓથી પૂજાય છે (અર્થાત્ જેમનાં ચરણોમાં ઇન્દ્રો તથા ચક્રવર્તીઓનાં મણિમાળાયુક્ત મુગટવાળાં મસ્તકો અત્યંત ઝૂકે છે), અને (લોકાલોકના સમસ્ત) પદાર્થો એકબીજામાં પ્રવેશ ન પામે એવી રીતે ત્રણ લોક અને અલોક જેમનામાં એકી સાથે જ વ્યાપે છે (અર્થાત્ જે જિનેન્દ્રને યુગપદ્ જણાય છે), તે જિનેન્દ્ર જયવંત છે.''

---

* પ્રક્ષોભના અર્થ માટે ૮૫મા પાનાનું પદટિપ્પણ જુઓ.

ગાથા–૧૬૪ ઉપર પ્રવચન

૧૬૪. ૧૬૪.

णाणं परप्पयासं ववहारणयेण दंसणं तम्हा।
अप्पा परप्पयासो ववहारणयेण दंसणं तम्हा।।१६४।।
વ્યવહારથી છે પરપ્રકાશક જ્ઞાન, તેથી દૃષ્ટિ છે;
વ્યવહારથી છે પરપ્રકાશક જીવ, તેથી દૃષ્ટિ છે. ૧૬૪.

વ્યવહારથી કહેવાય છે, કહે છે. **'આ, વ્યવહારનયનું સફળપણું દર્શાવનારું કથન છે.' 'સમસ્ત (જ્ઞાનાવરણીય) કર્મનો ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થતું સકળ-વિમળ કેવળજ્ઞાન પુદ્ગલાદિ મૂર્ત–અમૂર્ત ચેતન-અચેતન પરદ્રવ્યગુણપર્યાયસમૂહનું...'** પરદ્રવ્યગુણપર્યાયસમૂહનું **'પ્રકાશક કઈ રીતે છે—એવો અહીં પ્રશ્ન થાય...'** આહાહા..! વ્યવહાર સિદ્ધ કરે છે. એમ કે પોતે પ્રકાશે છે અહીં અને જણાય આ! એ શું? એ શું ખ્યાલમાં લીધું છે? એમ કહે છે. જણાય અહીં. એ અને આ બધું જણાય આમાં. અને એ વસ્તુ આમ દૂર રહે. એ શી રીતે બને છે? એ વિચાર્યું જ ક્યાં છે? એમ કહે છે. આહાહા..!

જુઓ! શું કીધું? **'(જ્ઞાનાવરણીય) કર્મનો ક્ષય થવાથી પ્રાપ્ત થતું સકળ-વિમળ કેવળજ્ઞાન પુદ્ગલાદિ મૂર્ત-અમૂર્ત ચેતન-અચેતન પરદ્રવ્યગુણપર્યાયસમૂહનું પ્રકાશક...'** પરદ્રવ્ય, હોં! આમાં સ્વદ્રવ્ય ન લીધું અહીં. વ્યવહારનય લેવો છે ને અહીં. વ્યવહારે પરદ્રવ્યગુણપર્યાયના સમૂહને જાણે છે. કેમકે તેમાં તન્મય થયા વિના જાણે માટે વ્યવહાર. આહાહા..! જેને જાણવું તેમાં તન્મય થઈને જાણે, એકમેક થઈને જાણે તેને નિશ્ચય કહીએ. અને જેને જાણે તેને અડે નહિ... આહાહા..! તેમાં તન્મય થાય નહિ અને જાણે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. પણ એ વ્યવહાર એ રીતે હોય છે, એમ કહે છે. વ્યવહારે વ્યવહાર હોય છે. આહાહા..! વ્યવહારે પરને જ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને જાણે અને સ્વને ન જાણે એથી કરીને વ્યવહારનય ખોટી નથી. પરને, હોં! સ્વ સિવાય. અને એક બાજુ કહેવું કે વ્યવહાર એ પરાશ્રિત છે. ત્યારે એનો અર્થ શું હવે? એમ કહે છે.

'पराश्रितो व्यवहारः (વ્યવહાર પરાશ્રિત છે) એવું (શાસ્ત્રનું) વચન હોવાથી વ્યવહારનયના બળે એમ છે (અર્થાત્ પરપ્રકાશક છે);...' આહાહા..! પરને જાણે છે એટલો જ્ઞેયજ્ઞાયક સંબંધ છે, એટલો વ્યવહાર છે. ભલે આદરણીય આશ્રય કરવા લાયક નથી. પણ છે એ વાત અહીં સિદ્ધ કરી. વ્યવહારનય છે. જેને જાણે એનાથી ભિન્ન પોતે રહે, એને જાણે એમાં તન્મય ન થાય છતાં એને જાણે એ વ્યવહારનયથી કહી શકાય છે. એ વ્યવહારનયનું બળ એમ કહી શકે છે, એમ કહે છે. કીધું ને? **'पराश्रितो व्यवहारः (વ્યવહાર પરાશ્રિત છે)**

એવું (શાસ્ત્રનું) વચન હોવાથી વ્યવહારનયના બળે...' આવ્યું ને? આહાહા..! આવું આવે ત્યારે લોકોને એમ થઈ જાય કે જુઓ! વ્યવહારનું બળ લીધું ને? એટલે વ્યવહારનયના બળથી પણ નિશ્ચય થાય છે. એ વાત અહીં ક્યાં છે? થવાની અહીં ક્યાં વાત છે? આ તો આત્મા પોતામાં રહીને, પોતાનું ક્ષેત્ર છોડ્યા વિના, પરના ક્ષેત્રમાં ગયા વિના પરને જાણે એ શું કહેવાય એને? એ વ્યવહારનયનું બળ કહેવાય. આહાહા..! આવું ક્યાં નવરા બેઠા? આહાહા..!

પ્રભુ આ છે અને કહે છે કે દૂર એની પાસે અડ્યો નથી, એનું ક્ષેત્ર નથી, એનો કાળ નથી, એનો ભાવ પણ નથી. એનો કાળ દ્રવ્ય ભાવ એમાં છે. આનાથી તદ્દન ભિન્ન અન્ય ભાવ છે. એને આત્માને જાણે એ આત્મા એને જાણે. એ વ્યવહારનયના બળે એમ કહી શકાય છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :– વ્યવહાર ખોટો છે. ભગવાનને વ્યવહારથી જાણે...

ઉત્તર :– એ વ્યવહાર ખોટો છે એ ખોટો છે એટલે નિશ્ચયની અપેક્ષાએ. પણ વ્યવહાર અને વ્યવહારનો વિષય નથી જ એમ નથી. એ નય છે એ તો વિષયી છે. અને એ વિષયી છે તેનો વિષય હોય જ. નય વિષયી છે. એનો વિષય ન હોય તો વિષયી જ ન હોય. વ્યવહારનય છે. આહાહા..!

પહેલા આવી ગયું છે. કથનમાત્ર તરીકે. વ્યવહાર કથનમાત્ર છે. પણ એથી કરીને વ્યવહારથી લાભ થાય અને વ્યવહારથી આત્મલાભ થાય ત્યાં ન લઈ જઈશ, પ્રભુ! ફક્ત અમે તો વ્યવહાર એટલે પરાશ્રિત છે એટલું સ્થાપવા અમે વ્યવહારનય કહીએ છીએ. આહાહા..! એમ વ્યવહારરત્નત્રય છે એ જાણવા માટે છે એમ કહીએ છીએ. પણ એનો અર્થ તો એનાથી આત્માને લાભ થઈ જાય એવો અર્થ કરીશ નહિ. આહાહા..! છે? શું કીધું અહીંયાં?

'**વ્યવહારનયના બળે એમ છે...**' પરપ્રકાશક એને લઈને કહ્યું. જાણે છે તો પોતે પોતાને. પણ છતાં આને જાણે છે એમ કહ્યું એ વ્યવહાર પ્રકાશક છે. એ વ્યવહાર પરપ્રકાશક છે. આહાહા..! જેને અડતો પણ નથી. જેમાં આત્મા જતો પણ નથી. જેમાં એ ચીજ આવતી નથી. છતાં એને જાણે એમ કહેવું એ વ્યવહારનય છે. વ્યવહારનય છે એમ સિદ્ધ કરવું છે. પણ એથી કરીને વ્યવહારનયથી લાભ થાય એવો અર્થ કાઢે, એમ નથી અહીંયાં. આહાહા..! 'જયસેનાચાર્ય'ની ટીકામાં એવું ઘણું છે. 'સમયસાર'ની 'જયસેનાચાર્ય'ની ટીકા. વ્યવહાર સાધન છે, નિશ્ચય સાધ્ય છે. એવા લખાણ બહુ (આવે છે). તેથી ઓલા 'જ્ઞાનસાગરે' એવો અર્થ કર્યો ને? અને 'વિદ્યાસાગરે' એને માન્ય રાખ્યું. કારણ કે વ્યવહાર સાધન આવે ને. પણ એ તો સાધન આરોપથી કથન છે.

આત્મા રાગથી ભિન્ન પડી પોતાની સત્તાની સંભાળ કરી અને જ્યાં અનુભવ થયો, ત્યારે જે અહીં સાધનનો રાગ હતો, આ નિશ્ચય સાધન હતું ત્યારે એને વ્યવહાર સાધનનો

આરોપ આપ્યો. નિશ્ચય નથી તેને વ્યવહારનો આરોપ છે એમ નથી. જેને નિશ્ચય નથી તેને વ્યવહાર કહેવામાં આવતો નથી. આહાહા..! આમાં વાંધા. મોટી તકરાર. આ દર્શન.. આવે છે. જૈનદર્શન. આહાહા..! પ્રભુ! પ્રભુ! હિતના રસ્તે પ્રભુ! તને ઠીક ન પડે. જાણવા માટે વ્યવહાર છે એમ કહેવાય. બીજી ચીજ છે. એક જાણે છે. કેમકે જાણનારો જાણે છે ને? જાણનારો પરને જાણે છે ને? એટલી અપેક્ષાએ વ્યવહારનયના બળે પરને જાણે એમ કહેવાય. એથી કાંઈ જ્ઞાન પરમાં તન્મય થઈ જાય છે? જેને જાણે તેમાં જ્ઞાન તન્મય થઈ જાય છે એમ નથી. આહાહા..! આવી વાતું છે. આવો ઉપદેશ! ઓલી તો દયા પાળવાની વાતું, વ્રત કરવા, પચ્ચખાણ કરવા, સંથારા કરવા... આહાહા..! એવી વાતું લોકોને મીઠી લાગે ને બિચારા જોડાય. સંથારા કર્યા હતા. ઘણા સાંભળ્યા છે ને. અમારા હતા ને 'બોટાદ'માં, નહિ? 'ધંધુકા' પાસે 'રોચકા'. 'રોચકા'ના હતા ને. શું નામ એનું? બે ભાઈઓ હતા. અમારી પાસે જાવજીવનું બ્રહ્મચર્ય લીધું. બૈરા મરી ગયા. પછી સંથારો કર્યો છેલ્લે. દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વ. સંથારો કર્યો ને પછી રેકડીમાં કાઢ્યા. લોકો કહે.. આહાહા..! 'અમદાવાદ'ના 'અમદાવાદ' અરે..! ભાઈ! સંથારા કોને કહે, પ્રભુ! આહાહા..!

હજી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાના પણ ઠેકાણા નથી, બાપુ! બાપુ! હિતની વાત છે એમાં દુઃખ ન લગાડવું જોઈએ. અમને ખોટા કહે છે એમ દુઃખ ન લગાડવું, ભાઈ! તને પણ કેમ હિત થાય? દુઃખ તને ન થાય, ભાઈ! એ વાત છે અહીં. કોઈ પ્રાણીને જરીએ દુઃખ ન થાય. બધા ભગવાન થાવ. પૂર્ણાનંદને પ્રાપ્ત થાવ, પ્રભુ! આહાહા..! એમ ભાવના આવી છે ને? ત્રણ-ચાર ઠેકાણે. બધા ભગવાન થાવ. ભગવાન છો, પ્રભુ! તને એ વાત બેસતી નથી. અંદર ભગવાન પરમાત્મા શક્તિ સ્વભાવે, સત્ત્વે... આહાહા..! એ છે એવો થઈ જા, પ્રભુ! નથી એમાં રહેવું એ પ્રભુ તને ઠીક ન પડે.

વ્યવહાર નથી એમ નહિ. એ જે હતું થયું એ વ્યવહાર કહો. બાકી તો છે તે છે. આહાહા..! કેમકે પર્યાયમાત્ર વ્યવહાર છે. દ્રવ્ય છે એ ત્રિકાળી વસ્તુ છે એ વસ્તુ છે. આહાહા..! એકરૂપ ત્રિકાળ રહેનાર નિત્યાનંદ નિત્યદળ આત્મા, એમાં સિદ્ધ પર્યાય કેવળજ્ઞાન એ વ્યવહાર. આહાહા..! ભેદ પડ્યો ને. પર્યાયનો ભેદ પડ્યોને.

'પંચાધ્યાયી'માં તો એ લીધું છે. દ્રવ્ય એટલે નિશ્ચય છે. પર્યાયમાત્ર વ્યવહાર છે. મોક્ષ અને કેવળજ્ઞાન એ વ્યવહાર છે. આહાહા..! એનો ભેદ છે ને? દ્રવ્યનો ભેદ છે ને? એટલે વ્યવહારનયનો વિષય છે. આશ્રય કરવા લાયક નથી. આહાહા..! વ્યવહારનય જ નથી એમ નહિ. વ્યવહારનયની ચીજ સામે છે. પર પર જાણે એ પર નથી. અને પરને જાણ તો બિલકુલ વ્યવહાર નથી, એમ નથી. આહાહા..! પણ પરમાં તન્મય થતો નથી અને પરમાં તન્મય થાય તો તો દુઃખી થઈ જાય. આહાહા..!

તું તારામાં રહે, પ્રભુ! તારામાં શું ખોટ છે? આહાહા..! ઓલામાં આવ્યું હતું. 'પ્રભુ

મેરે તુમ સબ વાતે પૂરા. પ્રભુ મેરે તુમ સબ વાતે પૂરા. પર કી આશ કહાં કરે પ્રિતમ, પરકી આશ કહાં કરે પ્રિતમ...' આહાહા..! 'કઈ વાતે તું અધુરા?' કઈ રીતે અધુરા? 'પ્રભુ મેરે સબ વાતે પૂરા.' બધી વાતે પૂરો છો. કોઈ વાતે એને આશ્રય પરનો લે તો એને લાભ થાય એમ વસ્તુ છે નહિ. આ કાંઈ આશ્રય લેવા માટે લાભદાયક નથી. ફક્ત જાણે છે એટલું સાબિત કરવા, પર છે છતાં જાણે છે. ખરેખર તો એ જ્ઞાનને જ્ઞાન જાણે છે. પરને જાણનારું જ્ઞાન એ જ્ઞાન જ્ઞાનને જાણે છે. આહાહા..! પણ એ જ્ઞાન પરને જાણે છે, એટલો પણ વ્યવહાર છે. આહાહા..! એનો નિષેધ નથી. અને એ વ્યવહાર છે માટે વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય એ એમાં લાગુ પડતું નથી.

એ અહીં કહે છે. '**વ્યવહારનયના બળે એમ છે (અર્થાત્ પરપ્રકાશક છે);...**' વ્યવહારનયના બળે. અંદર છે ને? '**તેથી દર્શન પણ તેવું જ...**' છે. તો દર્શન પણ એવું જ છે. કેવું? પરને પ્રકાશે. દર્શન પણ પરને પ્રકાશે. જ્યારે આત્મા પણ પરપ્રકાશક છે તો એનો દર્શનગુણ પણ પરપ્રકાશક છે. આહાહા..! આવી વાતું ઝીણી. લોઢા કાપે છીણી, એમ કહે છે. ઝીણી છીણી હોય એ લોઢાને કાપે. હથોડા કાંઈ કાપતા હશે? આહાહા..! એવી વાત પ્રભુની ઝીણી લાગે એને. અહીં શબ્દે શબ્દે ભાવમાં ફેર અને ભાવની મહત્તા છે. એ ભગવાન જ્યારે વ્યવહારે પરાશ્રિત છે એવું શાસ્ત્રનું વચન હોવાથી વ્યવહારનયના બળે પરપ્રકાશક છે માટે દર્શન પણ એવું છે. દર્શનને પણ પરપ્રકાશક કહેવામાં કાંઈ હરકત નથી. આહાહા..!

'**(વ્યવહારનયના બળે પરપ્રકાશક દર્શન પણ) છે. વળી ત્રણ લોકના પ્રક્ષોભના હેતુભૂત....**' આહાહા..! ત્રણલોકના પ્રક્ષોભના હેતુભૂત '**તીર્થંકર-પરમદેવને—કે જેઓ સો ઇન્દ્રોની પ્રત્યક્ષ વંદનાને યોગ્ય છે...**' આહાહા..! જે સો ઇન્દ્રોને પરદેવ આદિ સો ઇન્દ્રોને પ્રત્યક્ષ વંદનાને યોગ્ય છે. સિદ્ધ છે એ પરોક્ષ વંદનાને યોગ્ય છે. એ શું કહ્યું? સિદ્ધને વંદન છે એ તો પરોક્ષ છે. દેખાતા નથી. આ તો ભગવાન સાક્ષાત્ દેખાય છે, પ્રત્યક્ષ દર્શન છે. આહાહા..! '**ત્રણ લોકના પ્રક્ષોભના હેતુભૂત તીર્થંકર-પરમદેવને—કે જેઓ સો ઇન્દ્રોની પ્રત્યક્ષ વંદનાને યોગ્ય છે અને કાર્યપરમાત્મા છે...**' એ કાર્યપરમાત્મા છે.

પરમાત્મા ત્રિકાળી કારણપરમાત્મા છે એમાં ધ્યાન કરવાથી પર્યાયમાં કાર્યપરમાત્મા થાય છે. '**તેમને—જ્ઞાનની માફક જ (વ્યવહારનયના બળે) પરપ્રકાશકપણું છે;...**' કોને? કાર્યપરમાત્માને. આહાહા..! કાર્યપરમાત્મા એટલે સિદ્ધ થયા, સિદ્ધ. કેવળજ્ઞાની થઈ ગયા, અરિહંત થઈ ગયા. એને પણ પરપ્રકાશક કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! હવે આમાં વ્યવહારમાં કેટલું વજન દેવું અને શા માટે દેવું? એના ગોટા ઉઠાવે. એટલે બીજી ચીજ છે અને જ્ઞાનમાં સ્વપરપ્રકાશક જાણવાની તાકાત છે એથી જ્ઞાન પરને જાણે છે એમ વ્યવહારનયથી કહેવાય છે. પરને જાણતા પરમાં તન્મય થઈને જાણે છે તો તો નારકીને દેખતા ભગવાન દુઃખી

થઈ જાય. આહાહા..! સાતમી નરકના દુઃખ દેખતા પોતે દુઃખી થઈ જાય. આત્મા તન્મય થઈને (જાણે તો). એ તો છેટે–દૂર રહીને પોતાના સામર્થ્યથી એને દેખે. એટલી વાત વ્યવહારે કહેવા લાયક છે. આહાહા..! વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)